

KİTLE BASINININ DOĞUŞU: "İŞARETLEŞME"DEN "GAZETE"NİN İCADINA

Hakan TEMİZTÜRK*

Abstract

Mass communication have made important progress from the old ages to now. Mankind has come to electronic media age from communication by simple sign and expression. In this period the most important development is invention of "newspaper". This study is concerned with invention of the newspaper –from the arising of mass communication to publishing of first newspapers.

Key words: Mass communication, media, newspaper, press.

.....

Giriş

İnsan toplum içinde insan olur: Sosyal anlamda insanlığını kazanır, etik anlamda da insanlığını kazanır veya kaybeder. Bireyler kendi yaşamlarını ifade ettikleri biçimdedirler. "Ne oldukları", ne ürettikleriyle ve nasıl ürettikleriyle anlaşılır.

*Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

Marksist teoriye göre, insanların birbiriyle ilişkisini üretim biçimi önceden-varsayar. İlişki ise iletişimle olur. Dolayısıyla, neyi nasıl ürettikleriyle kendini ifade eden insanlar, bu ifadeyi ancak üretimdeki iletişimleriyle gerçekleştirebilirler (<http://media.ankara.edu.tr/~erdogan/ancient.html>).

İlk insanın ilişki ve iletişimde kullandığı araçlar doğada bulunduğu taşlar, ağaç parçaları ve kemik gibi doğa tarafından işlenmiş maddelerden ibarettir.

İletişim, insanın türsel özelliği olan toplumsallaşırılığının da bir yansımasıdır. Doğal ortamına uyumlanmayı dolaysız olarak yapma durumundaki diğer tüm canlı türlerinin tersine, insan, doğal ortamındaki fırtınalara, soğuğa, göllere, denizlere, vb., uyumlanmak için "ayı olmak", "balık olmak" zorunda kalmamış; bunu, toplumsallaşırılığı ile oluşturduğu kültürü aracılığı ile yapmıştır. Vygotsky'nin araştırmalarının gösterdiği üzere, konuşma yeteneğinin gelişmesi de, insanın toplumsallaşırılığının gerçekleştirilebilmek derecesine bağlı bulunmaktadır (Oskay, 2000: 310).

İnsan iletişiminin gelişmesinde ilk dönem/safha, işaretler ve sinyaller çağı olarak adlandırılır. Bu çağda, insan-öncesi varlıklar diğerleri gibi iletişim kurmuşlardır. Duyular ve sezgiler önemli rol oynamış, öğrenilmiş iletişim davranışı yok veya minimum seviyede kalmıştır. Hockett ve Ascher (1968) ilk insan iletişim biçimini, ilkel "çağırma" olarak nitelemiş, Hewes de, diğer uyaranlara cevap olarak verilen, gönüllü istemin kontrolüyle yapılmayan, bir "duygusal" çağırma sistemiyle "iletişim"i başlatmıştır. İletişimin vücut hareketi, itme ve dürtme, vücut kokusundaki değişme gibi

fiziksel yanları vardır. Bu yanlarıyla birlikte, ilk iletişim biçimleri sese, fiziki hareketlere ve jestlere dayalıdır. İlk insanlar kendi doğa ve insan çevresiyle işaretlerle, oklarla, mızraklarla, taşlarla ve basit seslerle gerçekleştirilen iletişim tarzı "aynı yerdeliğe" ve zaman bakımından "aynı andalığa" bağlıdır.

İnsan bütün duyularıyla iletişimde bulunur, fakat, ses ile iletişim diğer duyular yanında daima en egemen olandır. İnsan, süreçleri ve nesnelere ne denli bilirse bilsin yine de, bunu anlatmaksızın tamamlanmış hissetmez. Sesin dile (kelimelerle söyleme) dönüşümü dil ve kulağın kullanımını gerektiren sözlü iletişimin temelidir (<http://media.ankara.edu.tr/~erdogan/ancient.html>).

İlk çağların basit iletişiminden günümüzün ileri iletişim aşamasına kadar insanlık çok önemli dönüm noktalarından geçmiştir. İnsanın toplumsal bir varlık olması, onu etrafındakilerle iletişim kurmaya zorlamış ve bu zorlamalar, değişik çağlarda değişik icatların yaratıcısı olmuştur. Sözlü iletişimden yazılı iletişime geçişte öncelikle mesajların kodlanmasına yarayacak yazının icadı gerekmiştir. Bunu, yazının hedefe/hedef kitleye ulaşmasını sağlayacak önemli bir aracın keşfi, kâğıdın icadı izlemiştir. İnsanlar yüzyıllarca yazı ve kâğıtla idare etmek zorunda kalmışlar ve bugün artık değerli birer tarihi belge ya da antika eşya olmaktan öte bir anlamı kalmayan elyazmalarıyla iletişimde bulunmuşlardır. Nüfus ve okuma-yazma oranının artması, coğrafi keşiflerin hızlanması, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmesi, insanların yeni fikirlerle, yeni ihtiyaçlarla tanışması, iletişimde tek araç olarak kullanılan elyazmalarının artık yetersiz kaldığını göstermiştir. Daha çok ve

daha hızlı haberleşme ihtiyacı yeni bir keşfi getirmiştir; bu, basın ve iletişim için en önemli icat olan matbaadır.

1. Matbaanın İcadına Doğru

Basım tekniğinin ortaya çıkışı, toplumların içinde buldukları ekonomik, sosyal ve ideolojik dönüşümlere hem bir tepki, hem de bu sürecin hızlandırıcısı olmuştur. Dönemin ekonomik yaşamı, İtalyan cumhuriyetlerince ulaşılan yüksek üretim ve değişim düzeyinin yanı sıra Hansa Birliği ve Flaman kentlerinde gelişen ticaretle belirlenmekteydi. Toprak aristokrasisinin çöküşü ve kentli tüccar burjuvazinin yükselmesi, toplumsal ilişkilere damgasını vurmakta, düşünceler dünyası ise, bu burjuvazinin kendi ekonomik amaçlarını gerçekleştirmesine izin verecek bir siyasal konuma yükselme özelemlerini yansıtmaktaydı. Düşünceler, sonradan Protestan reformuna yol açan dinsel bunalımdan etkileniyordu.

Basılı kitapların ilk önemli etkisi, okuma yazmanın ve ardından da toplumun ekonomik güçleri arasında genel bilginin yaygınlaşması oldu. Başlangıçta prensler tarafından küçük görülen basılı kitaplarda, edebî ve bilimsel çalışmaların yanı sıra yaygın biçimde önce Katolik, hemen ardından da Protestan dinsel metinler yer aldı (AnaBritannica, cilt:4, 1994: 331).

İlk basım işlemini MS 2. Yüzyılın sonlarında Çinliler geliştirdi. Birkaç yüzyıldan beri kâğıt yapımıcılığını, 25 yüzyıldan beri mürekkebin temel formülünü ve çok eski çağlardan beri oymacılık sanatını bilen Çinliler, matbaacılığı deneysel çalışmalar sonucunda bulmuşlardı. Klasik Budacı metinler (bazı dini resimler de) önce

mermer levhalara oyuluyor, sonra bunların üzerine ıslak kâğıt basılıyor, kâğıt üzerine aktarılan kabartma yazı da mürekkepleniyordu. 6. Yüzyıla doğru mermer levhaların yerini ağaçbaskı blokları aldı. 764-770 arasında Japon imparatoriçesi Şotoku'nun bastırıldığı Budacı büyüler, 868'de Çin'de basılan ve ilk bilinen basılmış kitap olan "Diamond Sutra" (Elmas Sutra) ve 932'den başlayarak 130 cilt halinde basılan Çin klasik yapıtları koleksiyonu, bu yöntemle basılan en eski yapıtlar oldular. 1041-1048 arasında Çinli simyacı bi Sheng, metni oluşturan harfleri, kil ve tutkalı karıştırıp pişirerek tek tek hazırlama yöntemini buldu. Tipo baskı tekniğinin bu ilk örneği, Çin yazı dilinin karmaşık yapısı nedeniyle bu ülkede yaygınlaşamadı. Ancak 13. Yüzyılın ilk yarısında Kore kralı Htai Tcong bu yöntemi ülkesinde uygulamaya sokarak 1403'te tunçtan 100 bin karakter döktürdü.

Basımın önkoşulu olan kâğıdı, Endülüslü Araplardan öğrenen Avrupa, ancak 12. Yüzyılda ilk kâğıdı üretebildi. Çinlilerden çok sonra kâğıtla tanışan Avrupa, aradaki mesafeyi kısa sürede kapadı ve basım tekniğini geliştirerek ilk matbaayı kurdu. Matbaacılığın dayandığı temel ilkenin Uzakdoğu'da bilinmesine karşın, bu gelişimin 15. Yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmasının maddi nedenleri vardır. Avrupa'da kullanılan yazı, sınırlı sayıda sembolden oluşuyordu. Bu, seri halde üretilen ayrık harflerin kullanılabilmesi için gerekli tekniklerin geliştirilmesini kolaylaştırdı. 80 bin kadar karakteri gerektiren çok sayıda ideogramlarıyla Çin el yazısı ilk basım tekniklerine hiç elverişli değildi. Yazılarının karmaşıklığıyla da tartışılmaz gelişkinliğini yansıtan Doğu

uygarlığının gelişimi, kısmen de bu nedenle görece daha geri olan Batı uygarlığı karşısında yavaşlamaya başladı.

Çinlilerin basımevini yaygınlaştıramamaları ve ticarileştirememelerinin bir diğer nedeni de şudur: Basımevi ve ürünleri yönetimin bir yönlendirme aracı olmak üzere geliştirilmişlerdi. İlk Çin gazetesinin adının "Ti-Pao" (Saray Raporu) olması, sadece imparatorun istediği konuların işlenmesinin tasarlandığını açıklamaktadır. Yani gazete, yukarıdan aşağıya etkilemenin ve sadece resmi onay almış bilgiyi yaymanın aracıydı. Dolayısıyla bu zihniyet yenilik, değişiklik gibi kavramlara karşıydı, statükonun koruyucusuydu (Koloğlu, 1987: 8).

Avrupa'da Matbaanın Kuruluşu

Ağaçbaskı bloklarıyla basım yöntemi (ksilografi) Avrupa'da ilk defa 14. Yüzyılda, parşömenden kâğıda geçişle birlikte kullanılmaya başlandı. Bu teknik önceleri çoğunlukla dinsel resimlerin basımında kullanıldı; daha sonra (15. Yüzyıl başlarında) birkaç sayfalık kitaplar da basıldı. 1423-1437 arasında Felemenk'te harflerin tek tek ağaçtan oyularak hazırlanmasına geçildi. Fakat Latin alfabesinin kolaylığına rağmen harflerin küçük olması, oyma işlemini güçleştiriyordu. Bu nedenle, uzun zamandan beri küçük metal kalıp yapmasını bilen Avrupalı dökümcü, demirci ve kuyumcular 1430'lardan itibaren harfleri metalden hazırlamaya başladılar.

Nitekim modern basımcılığı, tipo baskı tekniğini geliştirerek ilk matbaanın kurulmasını sağlayan kişi de bir kuyumcu olmuştur: Johannes Gutenberg. 1450'de yetkinleştirdiği

yönteminde harfleri ve karakterleri tek tek dökerek hazırlayan Alman kuyumcu Gutenberg, önce pirinç ya da tunçtan bir kalıp hazırlıyor, sonra kalıpların etrafına kurşun dökerek bir matris elde ediyor, bunun üzerine de kurşun, kalay ve antimon karışımı bir alaşım dökerek karakterleri ortaya çıkarıyordu. Gutenberg aynı zamanda, istenildiğinde kâğıdın her iki yüzüne de birçok kez baskı yapabilen cendereyi de geliştiren kişi idi.

1475'te Peter Schöffer, yumuşak metal kalıplar yerine çelik kalıpların kullanılmasını başlatarak, satırların düzgün bir biçimde dizilebildiği bakır klişelerin hazırlanmasını olanaklı duruma getirdi. Yine bu yıllarda baskı makinesinin yatak bölümü de hareketli duruma getirilerek, kâğıt değiştirme, klişe mürekkepleme ve üst kapağa basınç uygulama işlemleri kolaylaştırıldı (AnaBritannica, cilt:4, 1994: 332).

Matbaanın Doğduğu Ortam

15. yüzyıl başında kitap yayımı konusunda Doğu ile Batı, Asya (özellikle Osmanlı Devleti) ile Avrupa arasında da hemen hemen hiçbir fark yoktu. Yazıcılar tek başlarına ya da bazen 50 kişiye kadar varan gruplar halinde oturur, birisinin okuduğu metni kopya ederlerdi. Konuya Arap harflerinin egemen olduğu İslam dünyası ve Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı karşılaştırmak açısından bakarsak, Avrupa'da oyma tahta kalıplarla kitap basma yönteminin biraz daha yaygın olduğu görülür. Ancak bu yaygınlık hiçbir zaman, "ticaretleşme" niteliğine erişememişti.

Avrupa'ya basımeviden "modern çağları açan öge" niteliğiyle yararlanma olanağını kazandıran, 15. Yüzyılda sosyo-

ekonomik yapısında iyice belirginleşmiş olan dönüşümdü. Ekonomik alanda kapitalizmin gelişmesi, soylular ve din adamları karşısında ticaret kent-soylularının (burjuvazi) güçlenmesi, kent-cumhuriyetleriyle toplumun yerel yönetimde daha fazla söz sahibi olma geleneğinin pekişmesi, hukuk düzeninin temelde Doğu'dan farklı olan özellikleri bu dönüşümü oluşturuyordu (Koloğlu,1987: 9).

El yazmalarına göre metinleri hızlı ve ucuz çoğaltma üstünlüğüyle piyasaya çıkan ve ilgi çeken basımevi önce Almanlar arasında gelişti ve yayıldı. Daha başlangıçta ulusal bir kültür yayma aracı olarak değil, uluslararası ticaretin koşullarına uyan bir araç olarak gelişti. Önce uluslararası ticaretin güçlü merkezlerinde yuvalandı; kültür merkezleri sayılan üniversite kentlerinde ya da dini merkezlerde değil. Dini merkezler bu dönemde en tutucu yerlerdi; her türlü değişikliğe karşıydılar. Üniversite merkezleri de daha az tutucu değillerdi: Her yenilik kuşkuyla karşılanır, çok uzun süren tartışmalara girilirdi. Öte yandan ticaret merkezlerinin dinamizmi ise hiçbir engel kabul etmezdi; peşin parayı getirecek her buluş tartışmasız uygulanırdı.

Almanya'da Mainz'dan başlayıp gittikçe genişleyen daireler halinde yayılan basımevlerinin hep uluslar arası ticaret merkezlerinde yerleştiği, şu listeden de kolaylıkla anlaşılmaktadır:

Köln (1464), Basel (1466), Roma (1467), Venedik (1469), Paris, Nürnberg, Utrecht (1470), Milano, Napoli, Floransa (1471), Augsburg (1472), Lübek, Breslau (1475), Westminster, Rostock (1476), Cenevre, Palermo, Messina (1478), Londra (1480), Anvers, Leipzig (1481), Odense (1482), Stokholm (1483). Bu listede yer alan Köln, Basel, Paris, Napoli gibi bazı üniversite kentleri, bu

özelliklerinden değil, ticaret merkezi nitelikleri sebebiyle basımevine kavuşmuşlardır.

Kitabı basan ve yayan mekanizma önce kendi mali bağımsızlığını kurmuş oluyordu. Üniversitedeki okuma, dindeki propaganda ihtiyaçlarını karşılama, basmacılar için (bu yeni iş alanı için) bir yan pazar genişlemesinden başka bir anlam taşııyordu. Zira bunların dışında da kendi kendisine var olabiliyordu. Önemi daha sonra anlaşılacak olan bu silahta, gerek aydın girişimciliği ve gerekse ekonomik güç daha başlangıçta laiklerin kontrolünde kalmıştı. Bu sayede bir yandan kurulu düzenin arzuladığı yayınları (dini ve hukuki kitaplar) yaparken, diğer yandan eski Yunan ve Roma klasikleri yayımlanarak Rönesans'ın yaygınlaşmasına önemli bir katkıda bulundu. Daha sonra, Martin Luther King ve arkadaşlarının başlattıkları dinde Reform hareketinde de çok önemli katkısı oldu. Dolayısıyla matbaa, Batı'nın temel yapısının değişmesinde en önemli etmenler arasında yerini aldı.

Basımevinin kültürel olduğu kadar ekonomik bir güç haline gelmesi de çok hızlı bir süreç içinde gerçekleşmiştir. 15. Yüzyıl sonunda Avrupa'nın her köşesinde basımevleri işliyordu. Daha henüz yerleşme merkezi haline gelmemiş olduğu halde Amerika'da bile 1539'da basımevi kurulmuştu. 1500 yılında 300 kentte 1700'den fazla birimin çalıştığı, ilk elli yıllık döneminde 40 bin başlık altında 15-20 milyon kitabın satışa çıkarılmış olduğu hesaplanmıştır (Koloğlu, 1987: 11).

Kısa zamanda "elle yazan"ların yerine harfi döken, dizen, basan, yazan ve kitabı yapıp satanlar çıktı ortaya. Uzun kitap yazmak yerine kısa ve çabuk yazıp basmak, hızla piyasaya sürmek

yöntemi belirledi. Zanaatı bilen, girişim yeteneğine sahip kişiler, az donatım ve parayla her yere taşınıp yerleşebiliyor ve mesleği yayabiliyorlardı. Tüm makineleri bir hayvana yükleyip yer değiştirmek de olasıydı. Latin harflerinin bütün Avrupa dillerinde kullanılabilir olmasının da yardımıyla bu kişiler, istenmedikleri yerden kolayca başka yere gitmek ve yayın yapmak gücüne sahiptiler. Basımcılığın daha büyük sermaye gereksinir hale gelmesi, çıkışından 100 yıl sonra olmuştur.

15. yüzyıl sonunda baskı sanayii Almanya'dan İtalya'ya, özellikle Venedik'e kaydı. İtalya, bir süre sonra üstünlüğünü, politik ve ekonomik sebeplerle Fransa'ya kaptırdı. 16. Yüzyıl sonunda din savaşları nedeniyle bu sanayi Fransa'dan İsviçre, İngiltere ve Hollanda'ya kaydığı görüldü. Bunda sansürün de önemli etkisi olmuştu. Ancak tüm ülkelerde, ister baskı altında olsun, ister olmasın- kitap basımında çok hızlı bir artış görülüyordu. Basımevinin ilk 300 yılında Batı'da 1,5 milyon başlıkla 1,4 milyar adet kitabın yayınlandığı hesaplanmaktadır (Koloğlu, 1987: 12).

Bu gelişmeleri izleyen 500 yıl boyunca baskı tekniğinde birçok gelişme olduysa da, temel yöntem değişmedi. 1790'da İngiliz mucit William Nicholson, mürekkepleme işleminde deriyle kaplı merdane kullanımını başlattı. 1795'te ise ABD'li Samuel Rust, tümüyle çelikten yapılan ve üstten vidayla sıkıştırılan baskı makinesini geliştirdi. Gutenberg sonrası en önemli yeniliği getiren Alman mucit Friedrich Koenig, 1803'te buhar gücünden ve dişli çark sisteminden yararlanarak, baskı kapağının inip kalkmasını, yatağın ileri-geri hareketini ve klişenin merdanelerle mürekkeplenmesini, tek bir mekanik çevrim halinde birleştirdi.

1811'de ise yardımcısı Andreas Bauer ile birlikte, baskı kapağının yerine, üzerine kâğıt sarılı bobinlerin kullanımını başlatarak, rotatif baskının temelini attı. Bu türden bir makineyle ilk basılan gazete 1814'te Londra'da yayımlanan The Times oldu. 1865'te ABD'li William Bullock, tabaka yerine bobin kâğıtlar kullanarak kâğıt besleme işlemini sürekli kıldı. Beş yıl sonra da otomatik katlama makinelerini geliştirerek basım işlemini hızlandırdı (AnaBritannica, cilt:4, 1994: 332).

2. Basının Doğuşu Ve "Gazete"ye Giden Yol

Günümüz basınının temelini oluşturan süreli yayınların ilk ortaya çıkışı ve bugünkü manada gazete ve dergilerin yayımlanmaya başlamasına geçmeden önce "gazete"nin atası olarak kabul edilen en eski yazılı iletişim araçlarına da değinmek gerekiyor.

İlk Çağların "Basın"ı

Tarihte gazetenin bilinen ilk örneğinin MÖ 59'da Eski Roma'da günlük olarak yayımlanan ve "günlük haberler" anlamına gelen "Acta Diurna" olduğu, genel kabul gören bir yaklaşımdır. Eski Yunan sitelerinde tarihi olayların yazıldığı "Ori"ler ve günlük olayların yazıldığı "Efimerit"ler ile yine Eski Roma'da Julius Sezar zamanında (MÖ 100-44) Senato tutanaklarını yayımlayan "Acta Senatus" ve bugünkü resmi gazetenin ilk şekilleri olan "Acta Publica", "Acta Urbis", "Acta Urbana" gibi yayınlar, "Acta Diurna"lardan önce çıkmış olmalarına rağmen "ilk gazete" olma şerefine erişememişlerdir.

Elle yazılan "Acta Diurna"larda önemli sosyal ve siyasal olaylar, evlenmeler, iflaslar, idamlar, cenaze törenleri, yangınlar, çok yaşayanlar, seçimler, anlaşmalar, kanunlar, yabancılarla yapılan ittifaklardan, bir meteorun düşmesine, spor gösterilerine, gladyatör oyunlarına kadar çeşitli günlük olaylarla ilgili haberler yer alıyordu. "Acta Diurna"lardaki haberleri toplayan özel görevliler de bulunmaktaydı. Bir çeşit duvar gazetesi olan "Acta Diurna"lar, halkın görebileceği şekilde, kentin belli başlı yerlerine asılıyor, evlere gönderiliyor, diğer eyaletlere yollanıyordu (İnuğur, 1982: 33).

Ortaçağ Avrupa'sı

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması (MS. 476) ve Hıristiyanlığın Avrupa'ya yayılması ile Ortaçağ başlamıştır. İnsanlık ilk çağları sözlü iletişimden yazılı iletişime geçmeyi, ondan da öte ilk gazete denemelerini başarıya ulaştırarak geçirmekle beraber, Ortaçağ Avrupa'sının karanlıklar içine gömülmesine engel olamamıştır.

Bu çağda soylulara tanınan türlü ayrıcalıklardan dolayı, temeli eşitsizliğe dayanan ve adına "feodalite" denen, yeni bir toplumsal düzen ortaya çıkmıştır. Roma'nın yıkılması sonucu meydana gelen otorite boşluğu, senyörler tarafından doldurulmuş, ortaçağın başlarında Avrupa'yı altüst eden Cermen istilası hemen her bölgede güvenliği ortadan kaldırmıştır. İnsanlar kendilerini yalnız ve güvensizlik içinde hissettiklerinden, yardım görme ve korunma karşılığında özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmeye hazır bulunuyorlardı. Kendilerini koruyabilecek güçlü birini bulunca onun etrafında toplanıyor, onun emrinde askerlik yapıyor, ona vergi

veriyorlardı. Senyörler de daha büyük bir senyöre, bir krala bağlanarak, kendi güvenliklerini sağlıyorlardı. Böylece feodal sistemin temelleri atılmış oldu.

Avrupa'da böylesine bir feodalite düzeni kurulurken, ortaçağın gün geçtikçe güçlenen din otoritesi Kilise de bütün ülkeleri kapsayacak şekilde büyük örgütünü kurmaktaydı. Roma şehrinde oturan Papa'ya bağlı onbinlerce papaz, binlerce kilise ve manastırdan oluşan bu örgüt, halkın dinsel inançlarını sömürerek egemenliğini her yana kabul ettiriyordu. Kilisenin gücü, zamanla kralları dize getiren, halkın inançlarını denetlemek için mahkemeler, özel polis örgütleri kuran, bütün bilim ve sanat hareketlerini dilediği yöne döndüren ve her şeyi derin bir bağımlık örtüsüyle kapatan bir nitelik aldı. Akıl ve bilim yöntemleri unutuldu. Eski Yunan'dan Roma'ya geçen özgür araştırma, özgür düşünme geleneği kayboldu. Bu koşullar altında, Avrupa'nın bütün yayın hayatı, kilisenin uygun gördüğü bazı kitapların manastırlardaki keşişler tarafından tekrar el yazması halinde çoğaltılmasına dönüşmüştür (İnuğur, 1982: 35-36).

Ortaçağ Avrupa'sı kilisenin ve feodalizmin etkisiyle insanları köleleştirip bilimi skolastik düşünce kalıpları içine sokarken Doğu'da görece daha özgür bir ortam bulunmaktaydı. İnuğur'a göre, Müslümanlık, çözülme halindeki doğuya ve ufak parçalara bölünmüş feodal batıya daha yüksek sosyal örgüt biçimleri getiriyor, aynı zamanda temeli ticarete dayanan bir uygarlığın ilk şekillerini veriyordu. Yeni bir toplum düzeni kuruluyor, bu düzende vergi, mülkiyet ve adalet sistemleri yeni baştan organize oluyordu. Müslüman bilim adamlarının eski Yunan kültürü

ile bağlantı kurması, bu kültüre ait bütün eserlerin Arapça'ya çevrilmesi sonucunu doğurdu. Müslüman bilginlerin Doğu'da tıp, astronomi, kimya ve matematik gibi alanlarda yazdıkları eserler, fetihlerle birlikte batıya kadar ulaştı ve Avrupa'da Rönesans'ı hazırlayan ortama katkıda bulundu (1982:37).

Ortaçağ'da her bakımdan gerileme içerisinde bulunan Avrupa, baskı teknikleriyle yeni yeni tanışmış olmasına rağmen bunları yazılı basın kullanımına sürememiş ve bu dönemde kayda değer bir yayın çıkaramamıştır. Buna karşılık, doğuda, Çin'de düzenli haber yayan ve gazete niteliğinde olan bir yayının yapıldığını görmekteyiz: "King(ya da Ti) Pao". Dünyanın en eski gazetesi olarak MS 911 yılında Peking kentinde kurulan "King Pao" (Saray Raporu), günümüze kadar yayımını sürdürmüştür (İnuğur, 1982: 37).

Kilisenin her türlü baskı metodunu (sansür, müsadere, ağır cezalar, diri diri yakarak öldürme) kullanarak yayıncılığa engel olması, Avrupa'da ortaçağ boyunca bilimsel çalışmalarını ve yayınları engelledi. Ancak bu ağır baskılar, beraberinde tepkilerin oluşmasına da sebep oluyordu. Böyle bir ortamda ilk uyanış ve tepki din ve sanat alanında ortaya çıkmıştır. Açık fikirli bir kısım rahipler, Tanrı ile insan arasına giren kilise aleyhinde mücadeleye girişmişler ve insan vicdanının Tanrı ile baş başa bırakılması için kiliseye karşı gelmişlerdir. Bu arada edebiyat ve sanat alanında bazı yeni gelişmeler olmuş, yaratılan eserlerle insanlara yeni düşünce ufukları açılmıştır. İlk uyanış ve tepkinin rahipler ile sanatçılardan gelmesinin dikkate değer bir yönü de bulunmaktadır. Zira, ortaçağ Avrupa'sında eşit olmayan birtakım sınıflara ayrılan

halkın, üst sınıflarından sayılan rahipler ile üçüncü sınıfı oluşturan sanat ve ticaret erbabının (burjuva) nüfuzları çok fazlaydı (İnuğur, 1982: 40).

Ortaçağın sonlarında Avrupa'da rönesansa giden yolun ilk taşları döşenmeye başlamış ve kilisenin otoritesi biraz olsun kırılmıştır. Basım teknikleri açık-gizli kullanılmaya, başlarda kilisenin izin verdiği kitapların, daha sonra ise değişik konularda kitapların basılmasına geçilmiştir. Matbaanın kullanılmasıyla kitap basımı hem kolaylaştı, hem de hızlandı. Kitapçılık alanında yaşanan bu gelişmeler sırasında basmacılar, yaşanmış olayların ve haber-bilgi akımının hızlanmasındaki rollerini gördüler ve bunun sistemleştirilmesi için kitabın dışında bir araç oluşturmaları gerektiğini de fark ettiler. Üst yönetim kademeleri kuşkusuz bu hızlı akımdan rahatsızdı. Ama matbaacılar, karşılarında, bu hızdan ürkmeyen, aksine, zevk alan bir kitlenin oluşmakta olduğunu gördüler. Çabuk haberlerle sürekli bilgi ve eğlence gereksinmesi süreli basını dünyaya getirdi (Koloğlu, 1987: 12).

İşte bu koşullar altında ilk haberleşme, haber mektuplarıyla başlamıştır. Batıda basın tarihinin gerçek başlangıcı 13. Yüzyılda "Nouvelle à la main" (elde dolaştırılan haber) denen, küçük haber mektuplarının ortaya çıkışıyla olmuştur. Artık Avrupa'da yaşayan insanlar olup bitenleri öğrenmek, fikir, sanat ve ticaret çevrelerinde geçen olaylardan haberdar olmak ihtiyacını duymaya başlamışlardır. Bu arzu ve ihtiyaç, yeni bazı müesseselerin doğmasına olanak sağlamıştır. Haber mektupları da bunlardan biridir. Elle yazılan haber mektupları ile basılı haber

mektuplarını bu yeni müesseseler arasında sayabiliriz. Bu bakımdan haber mektupları gazetenin öncüleridir.

İngilizlerin "news-letter", Fransızların "nouvelle manuscrite" dedikleri haber mektupları sosyal, siyasal, ticari ve ekonomik nedenlerle uyanan merakın etkisiyle doğmuş belgelerdir. O zaman bu mektuplar Venedik'te hükümetin emriyle yazılıyor, kopyaları memleketin çeşitli bölgelerine gönderiliyordu. Ülkelerarası ticaret yapanlar, savaşlar hakkında bilgi almak isteyen devlet adamları, din ve sanat hareketlerini izleyen kilise görevlileriyle, aydınlar, haber mektuplarının doğmasında etkili olmuşlardır (İnuğur, 1982: 40-41).

Augsburglu ünlü Fugger ailesinin bu türden bültenleri başka ülkelere bile ulaşmaktaydı. Venedik'te 1563'te Osmanlılarla yapılan savaş sırasında "fogli d'avvisi" denen düzenli resmi haber bültenleri büyük ilgi çekti. Belirli bir yerde yüksek sesle okunan bu bültenleri dinlemek için ücret olarak bir "gazeta" verilirdi. Bu sözcük sonradan basılıp dağıtılan bütün haber bültenlerini tanımlamak için kullanılır oldu.

Gazetelere öncülük eden bir başka kaynak da 16. Yüzyılda yayımlanan haber kitapçıklarıydı. Genellikle savaş, doğal bir felaket, kutlama gibi ilgi çekici tek bir konuyu işleyen bu kitapçıkların bilinen ilk örneği, Flodden Savaşı'nı (1513) bir tanık gözüyle anlatan "The True Encounter"dır (Çarpışmanın Gerçek Öyküsü). Yüzyılın sonlarına doğru bu kitapçıklar aylık, altı aylık ya da yıllık haber özetleri biçimini aldı. 1594-1635 arasında yayımlanan "Mercurius Gallobelgicus"u, Mercurius (tanrıların habercisi) adını değişik biçimlerde kullanan başka yayınlar izledi.

Gerçek Gazeteye Doğru

"Gutenberg'in matbaası" kısa zamanda gezici Alman basım ustaları aracılığıyla bütün Avrupa kentlerine yayılmıştır. Bu sırada çok sayıda İncil basılmış ve dini inançları kuvvetli olan o günün insanı tarafından bu kitaplar aranır ve satın alınır olmuştur. Halkın din kitaplarına karşı gösterdiği bu büyük ilgi ve istek sonucu, Katolik kilisesi yavaş yavaş sarsılmaya başlamış, din sorunlarında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, din savaşlarının başlamasına neden olmuştur. Reform adıyla nitelendirilen, dinde yenilik hareketleri basım sanatı sayesinde büyük ölçüde başarıya ulaşmış, kilisenin parçalanması için gereken ortamı hazırlamıştır.

Diğer yandan basımın gelişmesi sonucu bilgi kitapları ucuzlamış ve halka geniş ölçüde okuma olanağı sağlanmıştır. O güne kadar yalnız soylularla papazların yararlandığı kitaplar, artık sırlı bir varlık olmaktan çıkmış, halk kitleleri de, imkanları ölçüsünde okumaya başlamıştır. Bu atılım sonucu ulusal diller gelişmiş, ulusal dille yazılmış eserler ortaya çıkmıştır. Düşünce hayatı küçük bir seçkinler zümresinin tekelinden kurtulmuş, bilim, sanat, düşünce ve felsefe, yüzbinlerce zekanın katıldığı geniş bir çalışma alanı olmuştur.

Matbaanın icadına, ulaşım alanındaki icatlar ve deniz aşırı keşifler eklenince, mesafeler iyice küçülmüştür. Uzak ülkelere yapılan gezilerde görülenler, edinilen çeşitli bilgiler, basım evleri sayesinde çoğaltılmış ve posta örgütünün kurulmasıyla hızla halka ulaştırılmıştır. Bu gelişme sonucu Avrupa insanı, yıllardan beri içine çekildiği kabuğundan çıkarak bütün dünya ile ilgilenmeye başlamış,

Augsburg, Viyana, Venedik, Anvers, Köln en önemli yayın merkezleri halini almıştır.

Baskı sanatının gelişmesi sayesinde eski Yunan eserleri hızla basılıp inceleniyor, insan kişiliğine ve özgür araştırmaya değer veren antik ruh uyanıyordu. Hümanizma denilen bu ruh Avrupa'da ortaçağın skolastik ve tutucu düşüncesini, dogmatik dünya görüşünü yıkarak pozitif bilimlerin gelişmesi için gerekli ortamı hazırlıyordu. Diğer yandan toplumlararası kavgada top ve barutun kullanılması, feodalite hükümraniğine son veriyor, senyörlerin alınmaz sanılan şatoları bu silahlar sayesinde yıkılıyor, bunun sonucu feodalite önemini yitiriyor, Avrupa'da monarşik krallıklar çağı başlıyordu.

Avrupa'nın sosyal, kültürel hayatı ve coğrafi bünyesi böylesine köklü değişikliklere uğrarken, haber ve haberleşme olgusu da önem kazanıyordu. Halkın haber alma ihtiyacını karşılayan basılı haber mektupları yavaş yavaş gazeteleşmeye başlamışlardı. Yeni doğmaya başlayan ve belirsiz zamanlarda yayınlanan risaleler daha çok rağbet kazanıyor ve büyük ölçüde halkın ilgisini çekiyorlardı. Fakat bu yayınlar periyodik olmadıkları için gazete tanımına tam olarak uymuyorlardı. Almanak denebilecek bu tür yayınlar 16. Yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmıştır. Almanya'nın Köln kentinde bir panayır dolayısıyla yayınlanan altı aylık dergi büyük rağbet görmüştür. Bunu, Alman imparatoru II. Rudolph döneminde ayda bir yayınlanan haber dergileri izlemiştir. Avrupa'nın çeşitli şehirlerine haftada bir defa posta arabasının gitmesi, bu yayınların bir süre sonra haftalık

olmasını sağlamıştır. Bu şekilde yayınlanan ticari nitelikte ilk haftalık bültene 1597'de Floransa'da rastlanmaktadır (İnuğur, 1982: 53-55).

Yaşanan bu değişim ve gelişmeler, bugünkü anlamda gerçek gazetelerin yayımlanması sonucunu vermiştir. Değişik konulara ait bilgilerle beraber, düzenli, periyodik bir görünümü yansıtması bakımından ilk gerçek gazete denilebilecek yayınlara 1605-1610 yıllarında rastlamak mümkündür. Bu türün ilk örneğinin 1605'te Anvers'te bir ticari bültenden doğduğu sanılan "Nieuwe Tijdinghen" olduğu kabul edilmektedir. Ticari ilişkilerinden dolayı dünyanın çeşitli yerlerindeki muhabirlerden yararlanan Felemenkilerin çıkardığı "courante"lar, çeviri yoluyla girdikleri ülkelerde ilkel gazeteler için örnek oluşturdular.

1609'da Strasburg'da haftalık olarak ve Almanca yayınlanan "Avisa, Relation oder Zeitung"a "ilk gazete" önceliğini tanıyanlar vardır. Aynı başlığı taşıyan diğer bir gazete yine 1609'da Augsburg ve Strasburg'da, "Gedenck Wurdige Zeitung" adlı gazete ise 1610'da Köln'de yayına başlamıştır. İlk İngiliz gazetesi 14 Mayıs 1622'de Londra'da yayımlanmaya başlanan "The Weekly News From Italy and Germany"dir. 1631'de Paris'te çıkarılan "La Gazette" ilk Fransız gazetesi olmuş ve haftalık olarak yayımlanmıştır. Bu gazeteleri 1640'ta Roma'da yayımlanan ilk İtalyan gazetesi "Gazetta Publica" izlemiştir (İnuğur, 1982: 57-58).

Avrupa ülkelerinden İsviçre'de 1610'da, Hollanda ve Avusturya'da 1620'de, İsveç'te 1624'te, Danimarka'da 1634'te, İspanya ve Polonya'da 1661'de, Rusya'da ise 1703'te ilk gazeteler çıkmıştır. Bu yayınların tirajları pek yüksek değildi. Ortalama bir kitap 900-1000 basılırken bir "aviso" ancak 90-100 adet

basılıyordu. Sadece süreklilik bunların yaygınlığını artırıyordu (Koloğlu, 1987: 13).

İlk günlük gazete ise 1660'ta çıkan Leipziger Zeitung'dur. Akşamları çıkan ilk gazeteye 1696'da İngiltere'de rastlanmıştır. 1702'de Londra'da, başkalarına da örnek olan ilk günlük gazete çıktı. Bu arada tirajlar da artmaya başlamıştır. 1711 yılında Londra'da yayımlanan 10 gazetenin yıllık toplam tirajları 2,5 milyon nüshaya yaklaşmıştır. Buna göre o tarihte İngiltere'de 60 kişiye yılda bir kitap ve 14 gazete düşüyordu. Gazetenin böylece kitap okuyucusunun kat kat üstünde bir ilgi toplamasında kısa, kolay okunur ve günlük yaşamı ilgilendirir olmasının önemi büyüktü. Hatta İngiliz gazeteleri daha 17. Yüzyılın ilk yarısında "okuyucudan yayımcıya mektuplar" için özel bir sütun açarak, okuyucunun gazete ile özdeşleşmesi yolunda önemli adımlar attılar. Böylece, bilim adamı ve yüksek eğitim görmüşlerin dışında da bir okur kitlesi oluşturulmuş oluyordu.

Bu dönemde konu ayırımına da gidilmiş ve konularını sınırlayan, uzmanlaşmış dergiler ortaya çıkmıştır. Bu dergilerde felsefe, eğitim, edebiyat ve şiir konuları özellikle işlendi ve geniş halk kitlelerine yayıldı. 17. Yüzyılın sonunda sadece kadına seslenen dergiler bile çıktı. (Koloğlu, 1987: 14).

17. yüzyıl, basının gelişmesi ve yaygınlaşması bakımından da başlı başına bir özelliğe sahiptir. Çünkü ilk dergiler de bu yüzyılda kurulmuştur. Dergi niteliğinde ilk edebi ve ilmi gazete 1665'te Paris'te yayımlanan "Journal des Savants"tır. Aynı yıl İngiltere'de "Philosophical Transactions" adında ilk İngiliz dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bunları diğer ülkelerde kurulan çeşitli

dergiler izlemişse de dergilerin önem kazanması daha çok 18. Yüzyılda mümkün olmuştur (İnuğur, 1982: 58).

Sonuç

Bu çalışmanın, etrafında dolaştığı birkaç kavram bulunmaktadır: söz, yazı, kâğıt, gazete, dergi vs. Tüm bu kavramlar ve bu kavramlar çerçevesinde oluşturulan bu yazı, insanın en temel ihtiyaçlarından birisini, "iletişimde bulunma"yı açıklamaya yöneliktir.

Doğal ortama uyum sağlamak için kültürü oluşturan ve kültürlenerek uyumu başaran insan, kültürünü oluştururken bir başına değil, diğer insanlarla birlikte etkinlik gösterir. Duyularını, düşüncelerini, inançlarını anlam yüklü seslerle, işaretlerle, bedensel hareketlerle ya da bunların stilize edilmiş çeşitli işaretleri ile birbirine aktarır, yanıt alır, yanıtı karşı yeni bir yanıt hazırlar. Böylece iletişim dediğimiz büyük kültürel donanımını geliştirir.

Algılanabilen her şey, bir iletişim sürecini başlatır. Aynı uyarıyı algılayan iki insanın birbirleri ile kuracakları toplumsal ilişki, uyarı aracılığı ile olur. Bu ilişki, bu toplumsal etkileşim, büyük ölçüde, bir iletişim süreci olarak işlemeye başlar. Duyusal sesler, çığlıklar, nidalar, jestler, hatta basit nişan koymalar insandan daha alt türlerden olan canlı türlerinde de görebildiğimiz, bir anlamda, iletişimin alt-türleridir. Duyusal sesler, çığlıklar ve nidalardan geliştirilmiş dil'e geçebilen tek canlı türü ise insandır. Dil ile birlikte, insan ile diğer canlılar arasındaki en önemli farklılaşma da oluşmaya başlamıştır. Dil, insanlar arasında gelişkin bir iletişime geçişi sağladığı gibi, her kuşağın çeşitli zahmet ve acılarla elde

edebildiği sinama/yanılma sonucu bilgileri, becerileri ve bunları kutsayan değer, inanç ve ritüelleri sonraki kuşaklara aktarmak üzere tutanaklandırmakta, saklamakta, aktarmaktadır.

İletişim, bütün bu süreçlerdeki yeri bakımından, topluma geçişin en etkin aracı ve düzenleyicisi olur. İletişimin aşamaları geçildikçe, insanın birey olarak kendi bedenindeki organları ile yapabildiği anlam-yüklü işaretler, sesler, kelimeler, tümceler, bedensel hareketler ve mimikler, kulaktan kulağa aktararak yapılan konuşmalar ve topluluğa seslenmek için yapılan konuşma biçimleri ortaya çıkar. Daha ileri düzeyde ise, yazılı levhalar, "varakpareler", gazeteler, telsizler, radyolar, sinema ve televizyonlar (ve tabii internet) aracılığı ile işleyen bugünkü gelişkin düzeyde toplumsallaştırılmış kitle iletişimi ortaya çıkar (Oskay, 2000: 312-313).

İlkel iletişim düzeninden bugünkü gelişkin iletişim düzenine geçiş, doğaldır ki kolay olmamış ve insanlığın birtakım aşamalardan geçmesi gerekmiştir. Yazının icadı, kâğıdın kullanıma sokulması, kâğıt ile yazıyı hızlı ve yaygın bir şekilde insanın istifadesine sunmaya yarayan matbaanın geliştirilmesi bu sürecin dönüm noktalarıdır. İnsanlık, bu süreçte daha sonra kitle basınının temel taşı olan gazete ile tanışmış ve kitle iletişimi yeni bir boyut kazanmıştır.

Kaynaklar

- AnaBritannica (1994), cilt: 4
- ERDOĞAN, İrfan, "İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme",
<http://media.ankara.edu.tr/~erdogan/ancient.html>
- İNÜĞÜR, M.Nuri (1982), Basın ve Yayın Tarihi, Çağlayan, İstanbul.
- KOLOĞLU, Orhan (1987), Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul.
- OSKAY, Ünsal (2000), Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Der, İstanbul.

